

Emneopg. i dogmatik. Vejleder: Peder Norgaard-Højen.
Pavens primat som økumenisk problem
Censur: bl. H. H. Karakter: 9. Aflæst 7/11 - 1988.
Indholdsfortegnelse

Forkortelsesliste	p. 1
Forord	p. 2
Indledning	p. 2
1. Primatets oprindelse: fra Gud eller fra mennesker?	p. 3
1.1 Det katolske syn	p. 3
1.2 Det lutherske syn	p. 4
1.3 Oprindelsen i Skriften	p. 5
1.4 Oprindelsen i traditionen	p. 6
2. Primatet i ekklesiologisk belysning	p. 7
2.1 Communio-ekklesiologi	p. 7
2.2 Kollegialitet	p. 8
2.3 Subsidiaritet og diversitet	p. 9
2.4 Reception	p. 9
2.5 Konciliaritet	p. 10
3. Primatets egentlige væsen: den petrinske funktion	p. 11
3.1 Vægterfunktionen	p. 11
3.2 Lærerfunktionen	p. 12
3.3 Hyrdefunktionen	p. 14
3.4 Den karismatiske funktion	p. 14
3.5 Et godt eksempel	p. 14
4. Primatet i en fremtidig forenet kirke	p. 15
4.1 Enhedstjeneste	p. 15
4.2 Romersk-katolske reformer	p. 15
4.3 Gensidig respekt og anerkendelse	p. 17
4.4 Gensidigt samarbejde	p. 18
Litteraturliste	

Forkortelsesliste

BSLK: Bekenntnisschriften der lutherischen Kirchen
CA: Confessio Augustana
DS: Denzinger-Schönmetzer: Enchiridion Symbolorum
Vat. I og II: 1. og 2. Vatikanerkoncil

Thank to Jacob

Forord

Denne opgave udspringer af en øvelse om det kirkelige embedes teologi. Traditionelt har spørgsmålet om pavens myndighed været det der vakte størst anstød i luthersk sammenhæng; og det er derfor nu et af de få problemer der står tilbage efter at den økumeniske bevægelse har nået consensus på flere områder. Opgaven baserer sig væsentligst på resultaterne af den bilaterale dialog i Amerikas Forenede Stater, der findes i de tre opgivne dokumenter ("Peter in the New Testament", "Papal Primacy and the Universal Church" samt "Teaching Authority and Infallibility in the Church"). Tillards monografi "The Bishop of Rome" har jeg benyttet i udstrakt grad, fordi den giver et klart bud på, hvordan den romersk-katolske kirke selv burde revidere sin lære om paven. Andre kirkers synspunkter er tilgodeset i flere artikler fra to særnumre af tidsskriftet "Concilium" (nr. 7, hefte 4 fra 1971 og nr. 11, hefte 10 fra 1975).

Det er mit håb at opgaven må være en opfordring til alle kristne kirker om at anerkende hinandens legitime traditioner og til romerkirken om at besinde sig på pavedømmets autentiske, petrinske funktion, så det måske en dag kan tjene kirkernes synlige enhed og derved aflægge et stærkt vidnesbyrd for verden om kirkens ene herre.

Indledning

Paven har i kirkehistoriens løb fået tillagt store magtbeføjelser og har i middelalderen endda fungeret som stormagt i Europa. Med de to vatikankonciler er der sket en vis besindelse på det egentlige i paveembedet: primatet som en tjeneste for kirkens enhed. Især i Val. II er der lagt vægt på pavens stilling som en biskop blandt biskopper (kollegialitet).

Blandt de ikke romersk-katolske kirker er der nu en vis erkendelse af behovet for eller det ønskelige i et embede som et synligt udtryk for kirkens enhed. Det afgørende for kirkerne både i øst og vest er hvordan primatet udøves. De ortodokse anerkender gerne paven som *pri-mus inter pares*, og de lutherske betoner at det skal være en tjeneste for evangeliet, der derfor i sin magtudøvelse ikke undergraver den kristne frihed.

Hvis romerkirken ville ransage sig selv og tage praktiske skridt til at gøre paveembedet til en enhedstjenende funktion, hvor paven optrådte som troens vogter i stedet for som hersker, så ville de øvrige kirker givetvis være mindre ængstelige for at indgå i et fællesskab (*communio*) med den hellige stol.

1. Primatets oprindelse: fra Gud eller fra mennesker?

Et stridspunkt i den økumeniske samtale har været om pavens primat var guddommeligt indstiftet (*iure divino*) eller blot en kulturel-historisk menneskelig ordening (*iure humano*). Kasper anfører ligefrem at pavedømmets egentlige krise er dets legitimation (p. 83), dvs. at paven stadig på ny åndeligt må legitimere sit embede ved en åndelig udøvelse af sin tjeneste, idet embede og karisma hører sammen; kun i yderste nødsfald kan det være berettiget at anvende den nøgne fuldmagt (Kasper p. 87-88).

På lignende måde anfører Charles Davis, at pavestolen må gøre regnskab for sig selv, fordi det moderne menneske i det pluralistiske samfund ikke tager autoriteten for givet. Med andre ord findes der ikke nogen alment anerkendt autoritet; enhver autoritet, der kræver menneskets lydighed, må først vise sig troværdig. (Davis p. 238).

1.1 Det katolske syn

I Vat.I's dokument om kirkeinstitutionen *Pastor Aeternus* fordømmes enhver der nægter dels at Peter har stadige efterfølgere i sit primat over hele kirken og dels at Roms biskop er sankt Peters efterfølger i dette primat (Papal Primacy p. 119: DS 3058). Fra romersk-katolsk side anses primatet for at være af guddommelig ret, men i overvejelserne fra dialogen i Amerika indrømmes det dog, at man ikke længere regner det for direkte indstiftet af Jesus eller fastslået i NT: "we have not found a clear and direct affirmation of the papacy itself" (Papal Primacy p. 34). Man betragter her ikke NT som et afsluttet læresystem, men som udtryk for urkirkens tro og institutioner, der så i mange henseender komplementeres af den senere gudvilledede udvikling i kirkens tro og liv (som fx: konfessioner, kanon, sakramenter, embede). Til denne historiske udvikling hører også den petrinske funktion, der i stigende grad blev varetaget af Roms biskop.

I artiklen "Papacy and *Ius divinum*: A Lutheran View" ("Papal Primacy" kap. 11) hævder G.A. Lindbeck, at *ius divinum* kan tydes funktionelt (som "historical and evangelically conditioned instrumental necessity"), uden at det strider mod katolsk tro, og at det derfor kan forenes med det reformatoriske standpunkt.

Men det ville være bedst helt at undgå denne term og betragte problemet som forældet. I kraft af moderne historisk bevidsthed har både protestantiske og romersk-katolske forskere erkendt, at det ikke er

muligt på den måde klart at skelne mellem guddommelig og menneskelig lov, idet vi kun har den guddommelige lov i dens enkelte, historiske former (dvs. i dens historiske betingethed). (Burgess p. 31-32).

1.2 Det lutherske syn

De lutherske betragter kirkens organisering som et *ad iudicium* (cf. CA art. 5, 14, 28), fordi de eneste afgørende kendetegn på den sande kirke (*notae ecclesiae*) er ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Derfor kan Luther også yderst teoretisk forestille sig en pave: Han skulle give afkald på sin guddommelige autoritet, værne kirken mod kætteri og være valgt af mennesker, der også igen kunne afsætte ham hvis han misbrugte sin magt. Endvidere erklærede Luther i 1531, at han ville antage paven og hans ledende embede, ja han ville "ihn auf Händ- den tragen und ihm die Füße küssen", hvis paven ville anerkende eller i det mindste tillade 'hans' evangelium om menneskers retfærdiggørelse. (Einigung der Kirchen p. 78).

Melanchton tilkender i en personlig slutnote til de schmalkaldiske artikler paven en mere positiv rolle (BSLK p. 464): "Vom Bapst aber halt ich, so er das Evangelium wollte zulassen, daß ihm umb Friedens und gemeiner Einigkeit willen derjenigen Christen, so auch unter ihm sind und künfftig sein möchten, sein Superiorität über die Bischöfe, die er hat *iure humano*, auch von uns zuzulassen (und zu geben) sei." Spørgsmålet i dag bliver: Er det pavelige primat en mulig - eller måske den bedste eller eneste - måde effektivt at institutionalisere den petrinske funktion - nu eller i forudseelig fremtid? (Papal Primacy p. 207). Netop evangeliets frihed, der dengang betød kamp mod paven, giver os i dag lov til med åbent sind at overveje den petrinske funktion, som et fornyet/rekonstrueret paveembede kan fremvise. (Papal Primacy p. 31, afsnit 37). På lignende måde skriver H. Meyer: "Gerade weil das lutherische Denken in Fragen des Amtes hinsichtlich seiner konkreten Gestaltung offen, frei und unbefangen ist, kann es sich der Frage eines universalen Amtes unbefangen stellen." (I bogen "Papsttum und Petrusdienst", udg. af H. Stirnimann og L. Vischer, Frankfurt 1975, p. 76. Her citeret efter Einigung der Kirchen p. 79).

Hvorfor de romerske-katolske er så optaget af at pavedømmet skal defineres ved guddommelig ret kan man jo så spekulere på: Er det for at legitimere en magt, der har udviklet sig til mere end det, primatsfunktionen berettiger til? Jf. til denne funktion de næste to kapitler.

1.3 Oprindelsen i Skriften

Selvom det nu indrømmes at man ikke kan finde pavedømmet bevidnet i NT, er det alligevel der man tidligere har fundet og stadig henter inspiration til at godtgøre pavestolens berettigelse og magt. (Jf. fx indskriften i Peterskirkens kuppel: *Tu es Petrus...* etc.) Bemærk i denne forbindelse flg. ord af Fries: "... das Papsttum (versteht sich) heute ausdrücklich als Petrusdienst und Petrusamt und (sucht) damit seine grundsätzliche Orientierung am biblischen Ursprung zu gewinnen, der zugleich eine besondere kritische Funktion der späteren Geschichte und Tradition hat." Fries anfører i overensstemmelse hermed, at det er en pligt at ændre det, der historisk er sket (dvs. den konfessionelle udvikling og adskillelse), når det viser sig at stå i modsætning til det oprindelige og som noget der ikke skulle være. (Einigung der Kirchen p. 77.79, mine understregninger).

I bogen "Peter in the New Testament" findes en række grundige artikler af både lutherske og romersk-katolske teologer. Begge parter er enige om at anerkende Peters ledende rolle i NT: Peter fremtræder helt klart som "den første" i apostelkredsen (Matt. 10,2: "protos": *primus*) og ofte ligefrem som dens talsmand (især i Ap.G.) Både i sin styrke og sin svaghed (lidentro) er han et paradigme på den kristne discipel (Peter in the New Testament p. 83 og note 219, p. 95). I kraft af sin Kristus-bekendelse bliver han kaldt klippen; som den første bekender af troen, bliver han den første blandt dem, som Kristus bygger sin kirke på. Han skal også styrke sine brødre i troen (Luk. 22,32). Selv om han er først, er han dog ikke enestående. De andre er også klippegrund for kirken (Ef. 2,20), indehavere af "nøglemagten" (Matt. 18,18 ctr. 16,17; Joh. 20,23), forkyndere af evangeliet, de gør tegn og undere og besegler deres vidnesbyrd med martyrium. Peter er altså virkelig først blandt ligemænd: *primus inter pares* (Tillard p. 111.114 f).

Det er i denne forbindelse også værd at bemærke, at andre ledende skikkelser i NT "ser op til" Peter: Paulus godtgør i Gal. 1-2 sit apostolat i forhold til Peter: han lærte Peter at kende (1,18), de blev begge betroet evangeliet (2,7), og han vover at irrettesætte ham (2,11); der kan endda fornemmes en stigning i de tre udtryk. I Johannesevangeliet sammenlignes Jesu yndling med Peter: Peter henvender sig ved aftensmåltidet til Jesus gennem ham (13,23f); modsat Peter svigter Johannes ikke, men er med ved korset og får endda betroet Jesu mor (19,26); ved den tomme grav påskemorgen fortælles der, at "han så og troede. De havde nemlig endnu ikke forstået Skriftens ord, at han

skulle opstå fra de døde" (20,8f, min understregning). Ved mødet med den opstandne er det kun "den elskede", der genkender Herren og siger det til Peter (21,7). (Peter in the New Testament p. 25-30 og 135-41).

1.4 Oprindelsen i traditionen

Men forbindelsen fra Peter (som den første apostel blandt apostlene) til de enkelte paver (som den første/øverste biskop blandt biskopperne) etableres ikke straks, men kommer først i slutningen af 2. århundrede som en slags efterrationalisering af Roms biskops faktiske stilling i kirken. Roms kirkes og dermed også dens biskops særlige stilling (primat) skyldes et sammenfald af flere ting: 1. Roms værdighed som den eneste apostolske kirke i vesten, 2. traditionen om at både Peter og Paulus var blevet martyrer og blevet begravet der, 3. Roms lange historie som rigets hovedstad og endelig 4. dens vedvarende stilling som centrum for handel og samkvem. (Dulles p. 53). Dertil kom at kirken i Rom også rent kirkeligt fik en stadig mere fremtrædende rolle i løbet af de fem første århundreder ved at den blandede sig i fjerne kirkers liv, valgte side i teologiske kontroverser, blev rådspurgt om lære og moral af andre biskopper og sendte legater til fjerne konciler, så kirken efterhånden blev anset som appelinstans og som enhedens fokus blandt verdens kirker. (Papal Primacy p. 17). I begyndelsen af det 3. årh. er Tertullian den første til at bruge Jesu ord i Matt. 16 som bevis på det romerske primat.

At kalde paven Peters efterfølger er if. Tillard uheldigt, idet vi intet bevis har for at Peter skulle have grundlagt Roms menighed eller været dens biskop; meget tyder på at den er ældre end både Peter og Paulus, og at den havde et kollegium af presbytere eller biskopper. At anse Peter for det første led i en kæde af biskopper er en ren juridisk forestilling om magtoverførsel, der nedvurderer hans og Paulus' egentlige gerning: ved deres undervisning og martyrium at have gjort kirken til et hovedvidne og prøvesten på hvad apostolsk kristendom er.

Ved at de to apostelfyrster (også kaldet koryfæer) var blevet martyrer (=vidner) i Rom, og endda forblevet der, idet man kunne fremvise deres ben (trofæer), havde de løftet imperiets hovedstad op til også at være en kristen hovedstad med *potentior principalitas*, et udtryk af Irenæus, der nærmest kan oversættes: højeste autoritet/oprindelighed.

Peters gerning arves ikke, men har engangskarakter: Det var kun ham, der led martyriet; kun han var først blandt de 12, der var vidner til Jesu liv, død og opstandelse, og kun han hører med til de 12, der skal dømme verden (aposteltribunalet). Derfor er det fortsat if.

Tillard bedre at kalde paven for Peters stedfortræder eller repræsentant (*vicarius*). Forbindelsen fra paven tilbage til Peter er altså ikke en person-linje, men består i kraft af at han er biskop i Roms kirke med dens særstilling blandt kirkerne. Så sandt denne historiske udvikling er gudvillet kan man forsvare udtrykket *iure divino*. Jf. Maltarapporten nr. 31 (Papal Primacy p. 204): "*Ius divinum* can never be adequately distinguished from *ius humanum*. We have the *ius divinum* always as mediated through particular historical forms ... (it) can be experienced as a fruit of the spirit." (Jf. ovenfor i afsnit 1.1). Fries forsvarer primatets guddommelige oprindelse ud fra at det kan forstås som afledet af kirkens katolicitet grundet på Guds vilje (som en oprindelig tjeneste for enheden i hele kirken), selvom der ikke foreligger noget konkret indstiftelsesord af Jesus (Einigung der Kirchen p. 90). Jeg mener hermed at kunne konstatere en consensus om *iure divino*-problemet: Paveembedet er fremkommet i kraft af en historisk udvikling og kan retrospektivt anses for at have sin oprindelse og legitimation i Skriften. - Således indrømmes det også fra ortodoks side (metropolit Damaskinos Papandreou p. 149f) at Rom under indflydelse af romersk ret i århundrederne løb udviklede et jurisdiktionsprimat, og at den romerske kirkes tjenester for hele kristenheden har bidraget til at styrke dens autoritet. Pavens opgave er derfor at vogte over kirkens tro mod apostlenes tro og selv at repræsentere den. Primatet består således fremfor alt i tro mod Peters og Paulus' bekendelse; med Ambrosius' ord: "*Primum confessionis non honoris; primum fidei, non ordinis.*" (Tillard p. 69-119).

2. Primatet i ekklesiologisk belysning

2.1 Communio-ekklesiologi

Da vi nu har set, at primatet tilhører Roms kirke snarere end den siddende pave ("it is ... the dignity of the *sedes*, which colours the *sedens* rather than the other way round", Tillard p. 69), vil vi nævne nogle forskellige udtryk for kirkens opbygning (især ud fra Tillard, jf. nedenfor), der kan sætte pavens rolle yderligere i perspektiv. Det er Vat. II der har fremhævet flere ekklesiologiske synspunkter, efter at Vat. I i højere grad havde pointeret pavens absolutte og eksklusive magt. Man tog nu udgangspunkt i pyramidens bund: Det grundlæggende er den enkelte, lokale kirke, der i sin eukaristi har hele kirkens fylde. Sammen med de andre kirker danner den et fællesskab (*communio*). Denne eukaristiske kirkeforståelse findes mest udpræget i den ortodokse kir-

ke, jf. Papandreou p. 163: "Einheit und Katholizität der Kirche bestehen nicht in einer Universalität, deren Mittelpunkt Rom wäre, so daß die Kirche mit Rom identifiziert werden müßte. Nach orthodoxer Ekklesiologie ist die Einheit der Kirche nicht verwaltungsmäßig zu verstehen. Vielmehr ist die Feier der Eucharistie in der Einheit mit dem Bischof das eigentliche Mysterium dieser Kirche und ihrer Einheit." Tilsvarende danner de enkelte kirkers biskopper et kollegium.

2.2 Kollegialitet

Paven er kun biskop og kan derfor ikke have nogen højere værdighed end de øvrige biskopper. Jf. von Allmens krav til romerkirken om at begrunde primatet ikke alene med sociologiske, men også med teologiske grunde, idet den reformerte kirke ikke vil anerkende en verdslig pave, men måske en sakramental (Allmen p. 142), og hans opgave og magt skal forstås som uadskillelig fra bispekollegiets (kollegialitet). (Tillard p. 39).

Også fra ortodoks side fremhæves at paven er en biskop blandt andre biskopper, og at en enkelt apostels autoritet aldrig blev overdraget til en enkelt biskop. Alle biskopper er i kraft af deres ordination (*ex officio*) alle apostlenes efterfølgere. (Damaskino Papandreou p. 149). Og Emmanuel Lanne gør opmærksom på at den romerske primatsopfattelse (som jurisdiktionel) for en ortodoks er teologisk umulig og meningsløs, fordi den modsiger hans lære om episkopatet. (Lanne p. 258). Det stærkeste opgør med Roms monarkiske primatsforståelse findes hos Stylianos Harkianakis, der i Jesu ord, om at de alle må være et "ligesom du, Fader, i mig, og jeg i dig" (Joh. 17,21), finder en normativ parallel mellem trinitetslære og ekklesiologi: ligesom evangeliets gudsforståelse er kollegial, må også kirkeforståelsen være det, så at ideen om kirkens enhed ikke forhindrer de enkelte kirkers selvstændighed. Ligesom Gud er en og dog flere selvstændige personer, er kirken også en og dog flere selvstændige lokale/nationale kirker. Derfor er den synodale struktur uomgængelig, ikke alene af kanoniske, men også af soteriologiske grunde.

Men det er vanskeligt for romerkirken at tage denne kollegialitet alvorligt. Vat. II gav ingen fast juridisk/kanonisk norm for pavens magt, og den nye bispesynode er kun et rådgivende organ for paven. Bispevalg foregår stadig paveligt; og pavens rundskrivelser tillægges større vægt pga. deres udgiver (paven er ikke engang altid selv forfatteren), end hvis de var kommet fra en almindelig biskop. Det ville

være mere kollegialt at distribuere sådanne hyrdebrev gennem biskopperne, der så selv kunne være ansvarlige for undervisningens eller formaningens applicering i deres stifter. Det ville også være mere respektfuldt at vurdere brevene ud fra deres teologiske indhold end ud fra deres ophavsmands hierarkiske stilling. (Tillard p. 34-50.167-171).

2.3 Subsidiaritet og diversitet

Sammen med *communio*-ekkleziologi og kollegialitet hører "subsidiaritetsprincippet": at problemer løses på så lavt et plan som muligt, og at pyramidetoppen tilsvarende indskrænker sine indgreb. Paven skal kun gribe ind, når hele kirkens katolicitet (*koinonia*) er truet. Således vil han ikke undertrykke den enkelte biskops autoritet, men styrke og forsvare den. Med paven som bispekollegiets centrum (i stedet for dets top) vil enhver biskop i ham kunne kende sig selv og derfor også være mere tilbøjelig til at bede om hans broderlige hjælp. (Tillard p. 183f).

I kraft af subsidiariteten ville kirkerne blive mere selvstændige (så ikke alting længere skulle styres centralt fra Rom), og der ville blive plads til en større mangfoldighed (diversitet) i kirken, fx i teologi, tilbedelse, vidnesbyrd og tjeneste. Mindretallenes legitime rettigheder ville således også bedre kunne beskyttes.

2.4 Reception

I nyere tid er også problemet om reception blevet fremhævet, fx af Kasper og Fries (i hans og Rahners bog om kirkernes forening, jf. nedenfor). Kasper indskærper at troens grund ikke er kirkens læreautoritet, men de troendes samvittighed, der kun antager pavens læreudsagn, hvis den er overbevist om at det er sandt: "Nur weil und insofern ich im Glauben, und das heißt im Heiligen Geist, von der Wahrheit eines lehramtlichen Satzes Überzeugt bin, kann und darf ich diesen Satz der Kirche bzw. dem ex cathedra sprechenden Papst 'abnehmen'" (Kasper p. 103). If. Fries skal kirken ikke ukritisk overtage den undervisning, der kommer ovenfra (fra koncil eller pave), men Guds folks anerkendelse skal tværtimod ses som det sikreste tegn på, at det konkrete læreudsagn er sandt og forpligtende, udtalt på Jesu særlige løfte om sandhedens Ånd, der skulle vejlede til hele sandheden (Joh. 16,13). Således hedder det også i Vat. II (*Lumen Gentium* nr. 25), at de pavelige bestemmelser (katedraludtalelser) ikke kan være uden kirkens tilslutning (*assensus*); det modsiges ikke af begge vatikankoncilernes tale om

at pavens læreudtalelser er uforanderlige i kraft af ham selv og ikke ifølge kirkens samtykke (*ex sese, non ex consensu*), idet denne formulering har en antigallikansk tilspidsning: at en læreudtalelse ikke endnu engang skal underkastes en anden retslig instans, fx en national bispekonference. (Einigung der Kirchen p. 94f).

2.5 Konciliaritet

Til sidst bør nævnes "konciliariteten". I Venedig-Windsor-erklæringen omtales primaet og konciliariteten som komplementære elementer af episkope, (der dog ofte har været ude af balance). Paven er nødvendig for sammenhængens skyld ("*cohesion*") og konciliariteten for mangfoldighedens skyld ("*diversity*"). (Tillard p. 11f).

I nogle katolske overvejelser i den amerikanske dialog siges det ligefrem at et almindeligt koncil er det fuldstændigste udtryk for den grundlæggende kollegialitet i den kristne *communio* af lokale og regionale kirker. Men det skal kun sammenkaldes, når det er nødvendigt eller gavnligt for den universelle kirke (imod den opfattelse, at et koncil bør indkaldes med jævne mellemrum) (Papal Primacy p. 156, kap. 9 af Patrick J. Burns). I samme kapitel anføres, at koncilet i Konstanz (1414-18) snarere var et forsøg på at genetablere den pavelige autoritet end at indføre reel konciliarisme. Dette koncil afsatte tre paver (Johannes XXIII i Pisa, Gregor XII i Rom abdicerede selv, Benedict XIII i Avignon) og indsatte selv en ny pave i 1417 (Martin V), hvilket afsluttede det vestlige skisma, der var opstået i 1378. Koncilets dekret *Hæc Sanctæ Synodus* fra 1415 krævede lydighed af alle kirkens medlemmer, også paven, og en generel reform af kirken: "*in capite et in membris*". Ønsket om at oprette et konstant kirkeparlament (foreslået ved det følgende koncil i Basel i 1431) mislykkedes, og de efterfølgende paver søgte at undergrave koncil-magten uden direkte at gå imod dets dekreter. Under Nicolai V (1447-55) blev den pavelige autoritet genoprettet. (Papal Primacy p. 104.113.162-4).

Omkring hundrede år senere blev der i forbindelse med reformationen forsøgt indkaldt et almindeligt koncil, men uden den store optimisme, idet Luther i 1537 skrev, at der skulle mindst 10 konciler til, og Melancton tvivlede på, at paven (trods et koncil) ville tillade noget mod sin vilje. (Papal Primacy p. 137, i kap.7 af Warren A. Quanbeck). Pavens forhold til et koncil er fortsat uafklaret.

De Vooght belyser forholdet mellem pave og koncil ved at sammenligne to forskellige konciler, der tilsyneladende modsiger hinanden. Nogle forskere har endda betegnet koncilsdokumentet fra Konstanz som he-

retisk, fordi det tog magten fra paven. Men de Vooght påviser, at begrænsning af pavens fuldmagt ved et koncil var en almindelig praksis på den tid. Dokumentet *Hæc Sancta Synodus* var ikke noget særligt, og pave Martin V var derfor en ret valgt pave, der også selv underordnede sig koncilets beslutninger. Omvendt giver Vat. I (med dokumentet *Pastor Aeternus*) ikke - som hævdet af nogle - en ubegrænset fuldmagt til paven til at handle uden eller imod kirken, men fastslår kun at paven ved afgørelser har det sidste ord (jf. ovenfor under 2.4). Disse to dokumenter er derfor ikke i strid med hinanden, men betoner og belyser blot hvert sit aspekt af den pavelige autoritet. I grunden fremhæver begge pavens forpligtelse til at leve i overensstemmelse med troen i et forbilledligt pastoralt liv. (De Vooght p. 299-303).

Fra ortodoks side (Papandreou p. 158) ses konciliariteten som det der fremfor alt skulle kendetegne en fremtidig forenet kirke. If. Papandreou (med et citat fra John Meyendorff) udelukker de ortodokse at en lokal kirke skulle kunne besidde universel jurisdiktion, men ikke at en kirke kunne være et centrum, hvori kirkens konciliaritet stadig kunne vise sig.

3. Primatets egentlige væsen: den petrinske funktion

3.1 Vægterfunktionen

Som indehaver af Peters stol i Rom skal paven if. Tillard vogte over kirkens tro. Som kirkens vægter har han pligt (modsat: ret) til at holde kirken i troskab mod apostlenes lære, idet han som vikar holder Peters vidnesbyrd levende. Kun for så vidt han lever op til denne sin opgave (*munus*) har han ret til at forblive i sit embede. Men hans bispedømme er ikke hele verden; i verden er han vægter og skal påminde sine brødre (de øvrige biskopper) om den rette apostolske tro. (Tillard p. 86.90-2). I paven er symbolsk hele episkopatets ansvarlighed indeholdt. Hans episkope-funktion eksisterer ligesom alle andre biskoppers i skæringen af to *communio*-linjer, der til sammen udgør den nødvendige garanti for fællesskabets identitet som kirke: 1. vertikalt: den apostolske succession (i tid) og 2. horisontalt: enheden i kollegiet (i rum). Dette kan illustreres med den orientalske ide om en enkelt person som repræsentant/identitet for et kollektiv (fx "jeg" i flere gammeltestamentelige salmer og HERRENS lidende tjener hos Esajas). I sociologien kendes fænomenet under betegnelsen "corporate personality" og kan beskrives således: "The self-understanding of the group becomes embodied in this particular individual so that it recog-

nizes itself in him." (Tillard p. 152f.157-64).

Også Andrew Greeley anvender en sociologisk model til at beskrive, hvordan paven bør være: Enhver større menneskelig sammenslutning har brug for en symbolsk førerskikkelse. En god fører må være transparent, dvs. medlemmerne må i ham se en personificering af det, som organisationen stræber efter. (Greeley p. 278). Han må have et klart og bestemt engagement for bevægelsens værdier og mål. Han må 1. have sine kollegers samtykke, 2. lede gennemførelsen og koordineringen af arbejdet, så at det bedste resultat opnås med mindst mulig kraftanstrengelse og endelig 3. sikre en sådan organisation, at der opnås så stor variation i de enkelte grupper som mulig. (Greeley p. 280). "Als Symbol muß das Papsttum die Überzeugung und das Vertrauen verkörpern, daß der leidende Gottesknecht tatsächlich der Menschensohn geworden ist und daß der Mensch durch Leiden und Sterben zur Auferstehung gelangt." (Greeley p. 281, min understregning).

På lignende måde beskriver Ratzinger primatet som et martyrium i en efterfølgelse af Kristus (*imitatio*). Det sker med henvisning til en lille bog "De Summo Pontifice Christi in Terris Vicario" (Löwen 1569) af kardinal Reginald Pole, der selv nær var blevet pave. If. Pole skal paven verificere sit vidnesbyrd om den korsfæstede og sejrende ved selv at påtage sig lidelse og således samtidig forsvare kirken mod den verdslige magt. Ligesom Kristus gav afkald på sin herlighed og udtømte sig selv, således må paven optræde i fornedrelse og ydmyghed som tjener. Hans magt består i magtesløshed: Det apostolske sæde er korset! (Ratzinger p. 172-178).

3.2 Lærerfunktionen

Der er desværre nu en uheldig tendens til at lægge mere vægt på pavens lærerembede (*magisterium*) end på hans vægterembede. I stedet for at udstede pastorale rundskrivelser skulle paven hellere vise sit primat som koordinator mellem de enkelte kirker. Hans ufejlbarhed når han taler "*ex cathedra*" bør også kun betragtes som det ekstreme udtryk for hans trosvogterfunktion ("*'point of reference for the faith' function*"), der i almindelighed skal fungere på en enklere måde. Tillard modificerer pavens læreudtalelser ved at sige, at de ikke er andet end "a way of allowing the given faith to emerge with a guarantee of particular authority". Også i forholdet til biskopperne sættes pavens enestående stilling i perspektiv: "In him, the other bishops recognize the stamp of an infallibility which they all possess in so far as they are jointly responsible for the Church's fidelity to the apostolic

faith..." Endvidere foreslår han for at nedtone det skæbnesvangre infallibilitetsdogme dels 1. at man erklærer at et sådant læreudsagn garanterer troen, men ikke den tid der har præget dets udformning dels 2. at man fastsætter at *ex cathedra*-udtalelser ikke fremsættes uden at den apostolske tro og kirkernes fællesskab virkelig er i fare. (Tillard p. 167-178).

Indtil 6. århundrede regnede man med at den apostolske lære blev trofast videregivet i de enkelte bispestole, der blev anset for at være grundlagt af apostlene. Efterhånden fik Rom en særlig betydning som det eneste bispesæde, hvor læren var bevaret uplettet: Rom kunne ikke fejle og fungerede som højeste appelinstans. (Teaching Authority and Infallibility p. 21-22). De lutherske er overbeviste om, at Gud vil bevare sin kirke i evangeliets sandhed indtil det sidste, hvilket har meget til fælles med det katolske anliggende om kirkens ufejlbarlighed. Begge parter må erkende at den anden søger at være tro mod evangeliet. (Teaching Authority and Infallibility p. 32).

Endvidere er der - stadig if. den amerikanske, bilaterale dialog - en tendens blandt katolikker til at drøfte pavens ufejlbarlighed i sammenhæng med kirkens ufejlbarlighed og i forhold til den tro videregivelse af evangeliet. (Teaching Authority and Infallibility p. 35). Ufejlbarhedslæren må ses i helkirkeperspektiv: "Die Kirche als ganze ist Zeuge, Lehrer und Hüter der Wahrheit. Sie lebt in der Zuversicht, daß der Heilige Geist sie wirksam in den Stand setzt, ihre Sendung zu erfüllen, so daß sie weder ihren wesenhaften Charakter verlieren noch ihr Ziel verfehlen kann. Die Erhaltung der Kirche in der Wahrheit macht es erforderlich daß die Kirche in bestimmten Augenblicken ein entscheidendes Urteil über wesentliche Fragen der Lehre fällen kann, das zu einem Teil ihres bleibenden Zeugnisses wird." (Rahner i Eini-gung der Kirchen p. 91). John Coulson gør opmærksom på, at Vat. II har betonet lærerembedets dialektiske natur, så at Helligånden ikke længere udelukkende er lokaliseret i pavedømmet, men i hele gudsfolkets consensus fidelium (Lumen Gentium 12, if. Coulson p. 570).

Men de lutherske er bange for at talen om ufejlbarlighed er farlig, fordi den leder os bort fra det væsentlige: Guds retfærdiggørende handling i Jesus Kristus. Begge parter er dog enige om at evangeliet og tilliden til Gud og hans løfter er det centrale, og om at det ville være godt at kunne samles til et koncil, der over for verden kunne vidne om evangeliets sandhed. (Teaching Authority and Infallibility p. 65-67). I den økumeniske dialog er det afgørende fremskridt mht. læren om ufejlbarlighed at både romersk-katolske og lutherske nu er enige om

"evangeliets primat". (Teaching Authority and Infallibility p. 67).

3.3 Hyrdefunktionen

Kasper kritiserer (p. 88-96) pavens jurisdiktionsprimat for at gå ud over det sakramentale, idet pavens magt derved bliver sekulær. Der bør if. ham ikke gøres forskel på retsvirkelighed og sakramental virkelighed. Ellers afskærer romerkirken de ortodokses mulighed for at anerkende pavens universelle primat. Snarere burde man - stadig if. Kasper - tale om et pastoralprimat, der ikke sigtede på magt, men på tjeneste, som det udtrykkes fx i 1. Pet. 5,3f og Joh. 21,15-19.

3.4 Den karismatiske funktion

Von Allmen kræver med henblik på en forenet kirke at romerkirken skal opgive sin nedvurdering af Paulus (dekreteret i 1647 og 1910, fordømmende dem der satte Peter og Paulus på samme niveau) og opkalde kirken efter begge de store apostle! (Von Allmen p. 565). Tillard (p. 93) opregner fire punkter der skulle kendetegne denne paulinitet: 1. konstant åbenhed for Anden, 2. omsorg for ikke-troende, 3. Andens forrang over bogstaven og 4. Ordets totale transcendens over alle strukturer.

3.5 Et godt eksempel

Leo den Store (440-61) fremhæves flere gange af Tillard som et eksempel på en pave, der udøvede sin funktion på en ret måde: han støttede kirkerne i deres bekendelse af den sande apostolske tro. Selv om han insisterede på at alle kirker skulle være i fællesskab med Rom, så ikke alene respekterede, men forsvarede han også de andre biskoppers rettigheder, idet han fastholdt, at de havde fuld autoritet i deres egne kirker. (Tillard p. 123-5).

Et godt eksempel på Leos iver for både at holde fast ved traditionen og holde sammen på kirkerne har vi i hans optræden i striden om *filioque*: Han accepterede udtrykket som en latinsk tradition, der kunne bevares af latinerne, men kun mundtligt. I kærlighed til den sande tro lod han bekendelsen indgrave på tavler på de to apostelfyrsters grave. Derved undgik han dels at bryde fællesskabet mellem kirkerne og dels at gå ud over sin magtbeføjelse. (Tillard p. 163).

Leo kan også bruges som eksempel på en pave der formåede at skelne mellem og fastholde de tre former for primat, som i historiens løb er blevet blandet sammen: 1. Roms biskop (han respekterede de enkelte biskoppers autoritet i deres egne kirker), 2. vestens patriark (han sørgede for at fastholde en latinsk/vestlig tradition) og 3. den uni-

verselle kirkes primas (sørgede for at alle var i fællesskab/enhed med Rom og fastholdt som grundlag for denne enhed den oprindelige trosbekendelse). (Jf. Tillard p. 49f).

4. Primatet i en fremtidig forenet kirke

I den amerikanske dialog anerkender begge parter, at det er muligt at pavedømmet kan modificeres til i fremtiden mere effektivt at imødekomme kirkens behov. (Papal Primacy p. 191, afsn. 21). Fra luthersk side spørges der på grundlag af denne konvergens om den katolske kirke er rede til at drøfte strukturer der beskytter den lutherske arv og legitime tradition, til at anerkende luthersk selvstyre og til i forventning om en forsoning at anerkende et vist mål af kirkeligt fællesskab. (Papal Primacy p. 23, afsn. 33).

4.1 Enhedstjeneste

Som nævnt i indledningen er det primært enhedstjenesten som en evt. anerkendelse af det pavelige primat sigter på: paveembedet som synligt tegn og garanti for enheden. Jf. tese IVA hos Fries/Rahner (Einigung der Kirchen p. 18.70): "Alle Teilkirchen erkennen Sinn und Recht des Petrusdienstes des römischen Papstes als konkreten Garanten der Einheit der Kirche in Wahrheit und Liebe an." I Maltarapporten (art. 66f, Papal Primacy p. 195) udelukker man ikke en sådan anerkendelse, forudsat pavens primat underordnes "evangeliets primat" ved teologisk nyfortolkning og praktisk omstrukturering.

Primatets formål må så blive at afbalancere de lokale kirker i forhold til den universelle kirke, så at 1. pluralisme ikke ødelægger enheden, og 2. enheden ikke ødelægger mangfoldigheden. (Papal Primacy p. 212).

Enheden må dog aldrig blive et mål i sig selv, men altid sigte på mission, på at bringe evangeliet til verden. (Burgess p. 21f).

4.2 Romersk-katolske reformer

For at andre kirker skal være parat til at anerkende paven som hoved for kirken (i bispekollegiet) må den romersk-katolske kirke først "give more practical proof that this is how things can be in the one church of God. In the long run, effective maintenance of peace, unity, and purity of faith in the church universal is the most compelling evidence for the Catholic position ..." (Burns i Papal Primacy p. 172).

Det er jo paradoksalt, at den institution, der hævder som klippe at tjene enheden, har udviklet sig til den største anstødssten, der forhindrer kirkens enhed. (Küng p. 233). Også Häring kalder det moderne pavedømme "eine paradoxe Einrichtung": Paven kalder sig 'Guds tjeneres tjener', men er dog samtidig en verdslig hersker. Han er biskoppernes kollega, men har alligevel jurisdiktionsmagt over dem. Paven er Roms biskop, men har næppe tid til sjælesorg i sin egen by. (Häring p.544).

If. Kasper har paveembedet et stort endnu udfoldet økumenisk potentiale: fra at være den største hindring for enheden (Paul VI) kunne det blive enhedens store chance. Dets nuværende krise kunne blive et 'kairos', hvis den førte til en bedre forståelse og virkeliggørelse af peterseembedets kristelige indhold: efterfølgelse af Kristus i Anden til Faderens forherligelse (Kasper p. 96 og 104).

Det vigtigste krav om reform af paveembedet er ønsket om at paven måtte blive en ægte kollega for biskopperne. En forudsætning for det er at hans titel som Roms biskop hører op med kun at være en ærestitel. Han skal ikke længere vælges af kardinaler eller af verdens biskopper, så han ville blive en overbiskop, men af Roms menighed og så have tid til at leve sammen med sin menighed. Også kun som Roms biskop vil paven kunne finde økumenisk tilslutning fra de ortodokse og de reformatoriske kirker. (Legrand p. 531-535 og La Valle 550-555). La Valle sammenfatter hele problemet meget klart således i slutningen af sin artikel: "Es ist nicht eine Verarmung, sondern eine Bereicherung für jede Einzelkirche und für die Gemeinschaft der Kirche, wenn der römische Pontifex Bischof einer wahren Kirche ist und wenn die römische Kirche, die in der Liebe den Vorsitz führt, wirklich ihren Bischof hat." (P. 556).

Küng foreslår også en aldersgrænse for paven, helst lavere end den der findes for biskopper (75 år). Det ville føre til en klarere skelnen mellem embede og person og derved lade peterstjenestens karakter af tjeneste træde tydeligere frem. (Küng p. 234).

Sideløbende med andre reformer revideres også pavens titler. Fx foreslog en teologisk kommission i 1970 at man for at undgå misforståelser ikke anvendte titler som 'Kristi stedfortræder' og 'højeste ypperstepræst', mens der blev anbefalet fortsat brug af fx 'hellige Fader', 'Peters efterfølger' og 'kirkens øverste hyrde'. (Congar p.543).

Endelig er en grundlæggende reform af kurien uomgængelig. Cereti og Sartori insisterer på en styrkelse af det kollegiale aspekt, større magt til bispesynoderne og en afbureaukratisering og menneskeliggørelse af hele administrationen. Det skal indebære større åbenhed i for-

valtningen og en vægtlægning på tjeneste (diakoni) og vidnesbyrd for verden (martyrium). (Die Kurie im Dienst eines erneuerten Papsttums p. 581-585).

I håbet om reform af vatikan og kurie må man - som Häring minder om - ikke glemme at indehaveren af det petrinske embede ligesom Peter altid vil stå mellem bekendelse og fornægtelse. (P. 298).

4.3 Gensidig respekt og anerkendelse

For at nå frem til enhed mellem kirkerne, er det nødvendigt allerede nu at vise gensidig respekt for hinandens traditioner. Efter at have fundet nytestamenteligt belæg for Peters fremtrædende stilling (jf. afsnit 1.3) og erkendt en vis berettigelse i traditionen med en efterfølger i et petrinsk embede, er det paradoksalt at måtte konstatere at den kirke, der alene strengt fastholder dette vidnesbyrd, af ekklesiologiske grunde er uantagelig, fordi den kompromitterer alle andre kirkers fulde kirkelighed. (Von Allmen p. 139). Den romersk-katolske kirke kunne - stadig if. von Allmen - begynde med at give sine egne regionale kirker større autonomi, fx ved at give dem lov til selv at vælge deres biskopper og lade dem egenhændigt (på nationalt plan) føre de økumeniske forsoningsforhandlinger. (Von Allmen p. 143f). Især er det et udtrykkeligt ønske fra de ikke-vestlige katolske kirkers side (fremsat på regionale bispesynoder) at få større frihed til at tolke kristendommen i deres lokale kulturer. (Kerkhof p. 575).

I forhold til østens kirker ville det være rimeligt at Rom ikke forlangte mere end det man kunne blive enige om i de første 1000 år af kirkens historie (indtil det store skisma i 1054): at paven er Peters efterfølger, først i ære og præsiderende i kærlighed, sådan som det blev formuleret af patriark Athenagoras ved pave Paul VI's besøg hos ham i Phanar i 1976, (citeret af Ratzinger i "Die ökumenische Situation - Orthodoxie, Katholizismus und Reformation" i: Theologische Prinzipienlehre, München 1982, 209; her fra Einigung der Kirchen p. 83).

Papandreou mener, at romerkirken skulle kunne anerkende de ortodokse kirkers episkopale struktur uden at forpligte dem på den udviklede primatsstruktur. Så skulle øst-kirkerne på den anden side anerkende at vesten trods sin primatslære ikke principielt har forladt oldkirkens episkopale struktur, hvilket skulle være muligt, dels i kraft af den udtrykkelige tale om kollegialiteten i Vat. II, og dels fordi paven selv ikke har gjort sit primat gældende overfor østen. (Papandreou p. 153).

Fra luthersk side er de to første spørgsmål til katolikkerne (Teaching Authority and Infallibility p. 36f) om man på den ene side vil ophæve forbandelserne af Luther og den lutherske lære eller lade dem gå i glemme og på den anden side vil anerkende de lutherske bekendelser (især CA) som gyldige udtryk for kirkens lære. Det katolske svar på disse spørgsmål er tøvende og henholdende. Man henviser til at historien ikke kan gøres ugjort, og man frygter at forbandelsernes ophævelse vil betyde en fornægtelse af egne dogmer. (Teaching Authority and Infallibility p. 55f).

De lutherske kirker står - modsat den romerske kirke - i fare for at blive isoleret i hvert deres eget område. Dulles formaner dem til at genopdage Kristi kirkes katolicitet (=universalitet): "Regional churches should be encouraged to look upon themselves as partial realizations of a Church that knows no national or ethnic boundaries." (Dulles p. 67).

Mht. til dogmerne må den katolske kirke ikke kræve den lutherske kirkes anerkendelse, men de lutherske må til gengæld ikke anse dem for at være imod åbenbaringen (Papal Primacy p. 220). Den reformerte von Allmen går lidt videre og forlanger af romerkirken at den i dialog med de øvrige kirker på ny gennemtænker sine konfessionelle Maria-dogmer (Allmen p. 143). Der må også if. Rahner finde en gensidig erklæring sted, hvor begge parter anerkender hinanden som tro mod den apostolske lære. Paven bliver så kun tjener og brændpunkt for kirkens synlige enhed i sandhed og kærlighed, som det hedder i Maltarapportens sluterklæring. (Rahner i Einigung der Kirchen p. 91.93).

Samtidig med at de lutherske anerkender at pavens primat ikke strider mod evangeliet, må katolikkerne også anerkende luthersk selvstyre og deltagelse i kollegiale beslutninger (incl. pavevalg). Rahner bemærker hertil (i Einigung der Kirchen p. 99): "... legitim, daß Rom Erklärungen darüber abgibt, wie es konkret die Eigenständigkeit der Teilkirchen in der Zukunft der einen Kirche anzuerkennen gedenkt. Rom erfüllt dadurch eine Voraussetzung dafür, daß die Andere Seite glaubensmäßig das Recht des Primates erkennen kann."

4.4 Gensidigt samarbejde

Ord er langt fra nok i den økumeniske proces, og måske kommer de i anden række. Lanne gør opmærksom på at praksis er af største vigtighed for de ortodokse. I deres øjne tæller de konkrete handlinger mere end de principielle erklæringer. Man kunne derfor håbe på en udvikling, hvor praksis kommer først og teori følger: "Darf man ...nicht hoffen,

daß sich eine Praxis herausbilden und verfestigen könnte, aus der man in der Folge die Lehrkonsequenzen ziehen könnte, die sich daraus ergeben?" (Lanne p. 258).

I den amerikanske dialog foreslås fra begge sider at indbyde den anden parts autoriteter til at deltage i formuleringen af egen lære! Man ønsker også at tilskynde til fælles vidnesbyrd og regelmæssige møder/samtaler. De lutherske anbefaler deres egne kirker at vise villighed til at deltage i en verdensomfattende og økumenisk baseret lærestol (*magisterium*), fx i form af synoder eller et koncil. Et sådant koncil ville både styrke og virkeliggøre kirkens enhed og sendelse. Først på den måde ville de lutherske kirker blive hvad de oprindeligt hævdede at være: en evangelisk reformbevægelse inden for den katolske kirke. (Teaching Authority and Infallibility p. 59.67f).

If. Heinrich Ott kunne Petrus-embedet i en sådan sammenhæng blive en sjælesørgerisk hyrdetjeneste på forkyndelsens område, til at regulere den teologiske dialog og værne overensstemmelsen i kristenheden i dens forkyndelse af Kristi evangelium. (Ott p. 294).

De romerske deltagere i omtalte dialog håber at det engang vil blive muligt - selv uden forudgående fuld overensstemmelse i læren - at praktisere intercommunion med de lutherske kirker, ligesom det nu (i begrænset omfang) i Vat. II er blevet tilladt i forhold til de ortodokse kirker. (Teaching Authority and Infallibility p. 54 cf. 37).

Det afgørende i hele processen frem mod kirkens enhed er if. Papandreou, at vi begynder at leve og tænke sammen og således når til en ny og fælles erfaring af kirkens hemmelighed. (Papandreou p. 162).

Selv om paven måske aldrig vil blive anerkendt af hele kristenheden, forbliver han dog under alle omstændigheder en udfordring til større troskab mod sandhedens ord, til at kæmpe for enhed og påtage sig ansvaret for den manglende enhed. (Ratzinger p. 179).

Litteraturliste for Henrik Bo Jacobsens opgave om paveembedet

Alberigo, Giuseppe	Für ein zum Dienst an der Kirche erneuertes Papsttum, Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 513-24	12
Allchin, Arthur	Kann ein Petrusdienst in der Kirche einen Sinn haben? Anglikanische Antwort, Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 290-2	3
von Allmen, Jean-Jacques	Päpstliches Amt - Amt der Einheit, Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 564-7	4
ibid.	Ein reformiertes Beitrag zur Frage des Papsttums, i: Dienst an der Einheit: zum Wesen und Auftrag des Petrusamts, ed. Joseph Ratzinger (Schriften der Katholischen Akademie in Bayern, bd. 85), Düsseldorf 1978, p. 133-45	12
Burgess, Joseph A.	Lutherans and the Papacy: A Review of Some Basic Issues, i: A Pope for All Christians? An Inquiry into the Role of Peter in the Modern Church, ed. Peter J. McCord, London 1977 ² , p. 17-47	30
Congar, Yves	Titel, welche für den Papst verwendet werden, Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 538-44	6
Conzemius, Victor	Warum wurde der päpstliche Primat gerade im Jahre 1870 definiert? Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 263-7	4
Coulson, John	Das Lehramt der einen Kirche und sein Verhältnis zum sensus fidelium, Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 567-73	6
Davis, Charles	Heutige Fragen an das Papsttum, Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 235-9	5
Dulles, S.J. Avery	Papal Authority in Roman Catholicism, i: A Pope for All Christians? An Inquiry into the Role of Peter in the Modern Church, ed. Peter J. McCord, London 1977 ² , p. 48-70	22
Einigung der Kirchen - reale Möglichkeit	Heinrich Fries und Karl Rahner, <i>Herder</i> 1983, p. 70-108	39
Evdokimov, Paul	Kann ein Petrusdienst in der Kirche einen Sinn haben? Russisch-orthodoxe Antwort. Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 287-9	3
Fuhrmann, Horst	Neuerungen in Theorie und Praxis des römischen Primates. Vom Frühmittelalter zur Gregorianischen Reform. Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 254-6	3
Ganoczy, Alexandre	Wie kann die Kollegialität dem päpstlichen Primat gegenüber aufgewertet werden? Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 267-73	7
Greeley, Andrew	Vorteile und Nachteile eines Kommunikationszentrums in der Kirche. Soziologischer Gesichtspunkt. Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 276-83	8
Harkianakis, Stylianos	Kann ein Petrusdienst in der Kirche einen Sinn haben? Griechisch-orthodoxe Antwort. Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 284-7	3
Häring, Hermann	Kann ein Petrusdienst in der Kirche einen Sinn haben? Versuch einer katholischen Antwort. Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 295-8	3
Kasper, Walter	Bleibendes und Veränderliches im Petrusamt. Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 525-30	6
ibid.	Dienst an der Einheit und Freiheit der Kirche, i: Dienst an der Einheit: zum Wesen und Auftrag des Petrusamts, ed. Joseph Ratzinger (Schriften der Katholischen Akademie in Bayern, bd. 85), Düsseldorf 1978, p. 81-104	24
Kerkhofs, Jan	Was die Christen der nichtwestlichen Kirchen in den	

	achtziger Jahren vom Petrusdienst erwarten.	
	Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 573-80	7
Die Kurie im Dienst	Giovanni Cereti, Luigi Sartori	
eines erneuerten Papsttums	Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 580-7	7
Küng, Hans	Vorwort: Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 233-4	2
Lanne, Emmanuel	Papsttum und Kirchenspaltung, Inwieweit ist ein römischer Primat für die Ostkirchen unannehmbar?	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 257-9	3
Legrand, Hervé-Marie	Römisches Amt und universales Amt des Papstes. Das Problem seiner Wahl.	
	Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 531-8	7
Lohff, Wenzel	Papsttum und Kirchenspaltung. Wäre für Luther der Papst heute noch immer der Antichrist?	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 260-2	3
Lynch, John	Vorteile und Nachteile eines Kommunikationszentrums in der Kirche. Historischer Gesichtspunkt.	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 273-6	3
McCue, James	Der römischen Primat in den drei ersten Jahrhunderten.	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 245-50	5
Ott, Heinrich	Kann ein Petrusdienst in der Kirche einen Sinn haben? Protestantische Antwort.	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 292-5	3
Papal Primacy	ed. Paul C. Empie & T. Austin Murphy (Lutherans and Catholics in Dialogue V), Minneapolis 1974	224
and the Universal Church	Bleibendes und Veränderliches im Petrusamt. Überlegungen aus orthodoxer Sicht, i: Dienst an der Einheit: zum Wesen und Auftrag des Petrusamts, ed. Joseph Ratzinger (Schriften der Katholischen Akademie in Bayern, bd. 85), Düsseldorf 1978, p. 246-64	19
Papandreou, Damaskinos	ed: Raymond E. Brown, Karl P. Donfried, John Reumann. A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars, Minneapolis 1973	168
Peter in the New Testament	Der Primat des Papstes und die Einheit des Gottesvolkes, i: Dienst an der Einheit: zum Wesen und Auftrag des Petrusamts, ed. Joseph Ratzinger (Schriften der Katholischen Akademie in Bayern, bd. 85), Düsseldorf 1978, p. 165-79	14
	ed: Paul C. Empie, T. Austin Murphy and Joseph A. Burgess. (Lutherans and Catholics in Dialogue VI), Minneapolis 1978, p. 11-68	58
Teaching Authority and Infallibility in the Church	Historische Modelle für das Papsttum	
Tierney	Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 544-50	5
Tillard, J.M.R.	The Bishop of Rome, Wilmington/Delaware 1983	233
la Valle, Raniero	Das Engagement des Papstes als des Bischofs von Rom.	
	Concilium 11, hft. 10, Zürich/Mainz 1975, p. 550-7	7
de Vooght, Paul	Der derzeitige Stand der historischen Erforschung des Konziliarismus	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 299-303	5
de Vries, Wilhelm	Neuerungen in theorie und Praxis des römischen Primates. Die Entwicklung nach der konstantinischen Wende.	
	Concilium 7, hft. 4, Zürich/Mainz 1971, p. 250-3	4